

ЕВОЛЮЦІЯ МОДЕЛЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті представлено основні види соціального страхування та роки запровадження окремих елементів соціального захисту в європейських країнах. Проаналізовані моделі соціального захисту та наведено розподіл видатків в соціальних бюджетах країн Європейського союзу в 2001 році.

In article the basic types of social security and years of introduction of separate elements of social defense in the European countries are presented. The models of social defense are analyzed and the allocation of charges is resulted in the social budgets of countries of the European Union in a 2001 year.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кожна людина прагне до забезпечення достойного рівня життя, якого вона може досягнути не тільки за допомогою власної праці та заощаджень, але й з допомогою механізмів соціального захисту. Задача більшості систем соціального захисту полягає у підтримці стабільності доходів людей, надані рівного доступу до медичної допомоги та необхідних соціальних послуг. Як організаційна система вона існує у багатьох країнах світу. В економічно розвинутих країнах соціальний захист є важливою частиною національної економіки, витрати на яку сьогодні складають більш чверті валового національного продукту. Найбільш розвинуті системи соціального забезпечення мають країни Європейського союзу. Саме в них з'явилися та отримали розвиток перші соціальні програми. Як показує досвід західноєвропейських держав, існування продуманої системи соціального захисту, що охоплює всіх громадян, не тільки призводить до покращення їх добробуту, розширює та укріплює трудові ресурси країни, але й сприяє економічному зростанню і стабілізації політичної і соціальної ситуації в країні.

Перехідний стан соціальної сфери України відкриває сприятливі можливості для використання найбільш вдалих та ефективних прикладів з досвіду соціально-економічного розвитку окремих країн. Найбільш корисним для України міг би стати досвід формування, організації і функціонування систем соціального захисту в країнах Європейського союзу.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Велика кількість вчених досліджувала світовий досвід соціального захисту: О. Є. Губар, Е. Ковжарова, В. Ф. Столяров, Л. І. Васечко, І. І. Кичко, Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук, Н. І. Машина, М. М. Шутов та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте ще залишається багато нерозглянутих та невисвітлених моментів в організації соціальної сфери економічно розвинутих країн.

Постановка завдання. Мета статті полягає в ознайомленні з досвідом розвитку та організації систем соціального захисту в економічно розвинутих західно-європейських країнах, адже саме про ці держави прийнято говорити як про соціальні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як показує історія соціальної політики, запровадження елементів соціального захисту в різних країнах відбувалося в різній послідовності. У вітчизняній та зарубіжній літературі міжнародні відмінності часто пов'язують з переходом до індустріального, урбанізованого суспільства. Однак виключно цими причинами повністю їх пояснити неможливо. Наслідки «великої трансформації» призвели до того, що на зміну традиційним соціальним механізмам соціального захисту, що мають в своїй основі сімейні, церковні механізми соціальної підтримки, прийшло соціальне страхування. Звичайно, джерела колективного опікування уходять в більш далеке минуле,

однак тільки з кінця ХХ ст. були створені передумови для запровадження загальних систем соціального захисту за сучасним типом. Впровадження соціального страхування в західноєвропейських країнах відбувалося на різних рівнях індустріалізації та урбанізації. Так, одні країни (такі, як Австрія) ще знаходились на відносно низькому рівні соціально-економічного розвитку, а інші (такі, як Нідерланди та Великобританія) – на достатньо високому рівні. Однак, як показують історичні факти, менш економічно розвинуті країни були «піонерами» в запровадженні програм соціального страхування, а високоіндустріалізовані опинилися позаду [1, с.23]. В Таблиці 1 представлені роки запровадження окремих елементів соціального захисту в європейських країнах.

Таблиця 1

Запровадження систем соціального страхування
в країнах Західної Європи [2, с.118]

Країна	Страхування від нещасних випадків	Медичне страхування	Пенсійне страхування	Страхування по безробіттю
Бельгія	1971	1944	1924	1944
Німеччина	1884	1883	1889	1927
Данія	1916	1933	1921/22	1907
Фінляндія	1895	1963	1837	1917
Франція	1946	1930	1910	1967
Великобританія	1946	1911	1925	1911
Ірландія	1966	1911	1960	1911
Ісландія	1925	1946	1946	1956
Італія	1898	1928	1919	1919
Люксембург	1902	1901	1911	1921
Нідерланди	1901	1929	1913	1949
Норвегія	1894	1909	1936	1938
Австрія	1887	1888	1927	1920
Швеція	1916	1953	1913	1934
Швейцарія	1911	1911	1946	1976

На відміну від соціальної допомоги системи національного соціального страхування, як правило, не базуються на методах перевірки нужденності та не мають елементів політичної або соціальної дискримінації. Велика роль держави в їх фінансуванні через прогресивне оподаткування та перерозподіл уніфікованих соціальних послуг має на меті більш значний перерозподіл доходів, ніж в системах обов'язкового страхування. На сьогоднішній день в жодній країні Європейського союзу система соціального страхування не існує в чистому вигляді. Тому можна казати про наявність елементів різних концепцій в системах соціального захисту при переважанні якої-небудь однієї в той чи іншій країні (табл. 2).

Таблиця 2

Основні види соціального страхування в Західній Європі [3, с.47]

Характеристика системи	Різновиди соціального страхування		
	Субсидійоване державою добровільне страхування	Система обов'язкового страхування	Система національного страхування
1	2	3	4
Принципи організації	Особисте страхування. Тісний зв'язок між страховими внесками і соціальними послугами	Страхування за принципом обов'язко-вості. Адекватне відшкодування втрат доходу за умови виплати страхових внесків	Рівне соціальне забезпечення всіх громадян за допомогою втручання держави в ринковий механізм
Ступінь державної участі	Незначна, тільки через визначення загальних напрямів розвитку	Значна – відноситься до нормативного регулювання, середня – до управління, незначна – до фінансування	Значна (нормативне, адміністративне та фінансове регулювання)

1	2	3	4
Ступінь охопту населення соціальними послугами	Незначна. Страховання тільки середньо – та високооплачуваних робітників	Страховання переважно найманих робітників. Інші категорії населення – в залежності від різновиду зайнятості	Значна. Страховання всіх мешканців країни
Обсяг соціальних послуг, що надаються	Диференційований в залежності від умов страхування	Відносно значний обсяг соціальних послуг, що обумовлені страховими внесками	Незначний обсяг уніфікованих соціальних послуг, що визначаються на рівні прожиткового мінімуму незалежно від рівня доходів
Перерозподіл доходів	Горизонтальне	Горизонтальне між постраждалими й не постраждалими. Вертикальний парозподіл незначний	Горизонтальний та вертикальний
Умови отримання соціальних послуг	Виплата внесків. Умови розрізняються в залежності від страхового договору	Виплата внесків. Нормативне регулювання державою	Проживання в країні. Нормативне регулювання державою
Приклад	Спочатку – в Скандинавських країнах та Швейцарії. Сьогодні – в страхованні по безробіттю в Швеції, Данії та Фінляндії	Спочатку – в Німеччині, Австрії, Люксембурзі. В подальшому у всіх країнах, переважно в Бельгії, Франції, Італії	В скандинавських країнах. Пізніше – в Великобританії, Нідерландах

Якщо у довоєнний час програми соціального страхування охоплювали в середньому тільки п'яту частину населення країн Західної Європи, то к початку Другої світової війни – майже половину трудящих (табл. 3).

Після Другої світової війни подальший розвиток програм соціального захисту був пов'язаний з посиленням процесу конвергенції систем соціального захисту західноєвропейських країн та одночасно зменшенням відмінностей у ступені охопту населення соціальними послугами. В Таблиці 4 показані видатки на соціальний захист в 9 європейських країнах в період з 1950 по 2000 рр., котрий можна охарактеризувати як час післявоєнного економічного розквіту, що призвело до різкого росту видатків на соціальний захист в країнах Західної Європи.

Таблиця 4

Витрати на соціальний захист в дев'яти країнах ЄС в період 1950-2000 рр. (в % до ВВП) [5, с.137; 6, с.186]

Країна	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Німеччина	14,8	14,2	15	16,6	17	23,7	24	23,8	25,4	28,9	29,5
Данія	8,4	9,8	11,1	12,2	16,6	22,5	29,9	25,9	29,7	32,2	28,8
Фінляндія	6,7	7,6	8,7	10,6	13,1	15,7	18	22	25,1	31,8	25,2
Франція	-	13,4	13,4	15,8	15,3	24,1	16,7	28,7	27,6	30,7	29,7
Великобританія	10	9,5	11	11,7	13,8	16	17,3	20	22,9	28,2	26,8
Італія	8,5	10	11,7	14,8	16,3	21,2	21,5	11,3	24,3	24,8	25,2
Нідерланди	7,1	8,4	11,1	15,7	20	25,5	28,3	29,1	32,4	30,9	27,4
Австрія	12,4	12,8	13,8	17,8	18,8	20,2	22,5	25,2	26,7	29,6	28,2
Швеція	8,3	9,9	11	13,6	18,8	25	31,9	14,7	33,1	35,5	32,2
В середньому	8,4	10,6	11,8	14,3	16,6	21,5	24,4	22,3	27,3	30,2	28,1

Системи соціального захисту країн Європейського союзу переживають сьогодні період кризи. Незважаючи на організаційні відмінності, практично всі вони стикаються зі схожими проблемами, пов'язаними з необхідністю перегляду параметрів соціальних послуг, що надаються. В якості основних його причин можна назвати трансформацію традиційних сімейних цінностей, зростання кількості неповних сімей, демографічні зміни, обумовлені старінням населення та падінням народжуваності.

Чисельність населення, що охоплене програмами соціального страхування в Західній Європі у 1885-1975 рр.
(у % до загальної чисельності населення) [4, с.20]

Країна	Роки																		
	1885	1890	1895	1900	1905	1910	1915	1920	1925	1930	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975
Австрія		5,3	7,5	9	10	13	13	27,5	32	46	39,8			50	62,8	73,5	73,8	79,3	82
Бельгія			0,8	3,8	14,8	17,5	17,5	25	26,8	33,3	34,8	34,3	40,8	56,8	60,8	65,8	79	84,3	87
Данія			3,8	10,5	13,8	25,8	30,8	44	66	67,8	70,8	71,5	72,5	74	74,8	78,8	78,8	78,8	81
Німеччина	9,8	24,5	41	40,8	40,3	44,5	42,8	45,5	48,8	61,3	57,8	67,3	63,5	64,5	73,3	75,8	75,3	78,5	81,8
Фінляндія				1,8	1,8	2	2	4	4,8	8	8,3	34	35,5	37,5	39,5	41,5	71,3	76,8	83,3
Франція				6,8	8,5	12,8	11,5	12,8	22	30,3	31,5	37,5	39,3	47,5	54,5	68	78,8	83,8	86,8
Ірландія									30,3	30,3	33,3	46,3	47,3	53	58,5	61,3	63,8	68,8	75,3
Італія		1,5	1,5	2,8	4	4,8	4,8	27,3	29	31	36	14	37,5	38,5	45	66,8	72,3	74,3	71,3
Нідерланди					6,3	7	7,3	25,3	27,3	41,3	38,5	41,5	41,8	47,5	62	70	73,5	81,3	85
Норвегія			3,8	3,3	3	4,5	17,8	23,3	20	22,3	24,5	64,8	65,5	72,8	74,5	82,5	83,5	83,5	91,5
Швеція			1	3,3	9,5	11,8	37	46	45	47,5	47,8	54,5	70,5	75,5	78,9	78,3	79,	83,5	86,8
Швейцарія	2,8	3,3	3,5	4	4,3	4,8	10,8	18,8	22,8	31,3	34,5	36,8	37,5	64,5	67,8	69	68,9	68,3	71,3
Великобританія				9,8	9,3	17,5	36,3	43,3	52,5	72,5	71,8	79	83,3	92,3	90	89,3	89,5	38,3	86,8
В середньому по Європі	1,1	2,9	5,2	8	10,5	13,8	19,3	28,6	31,3	40,2	40,7	51	52,9	59,6	64,8	70,8	76	79,2	82,3

За останні роки ХХ ст. в більшості країн Євросоюзу спостерігалось зменшення темпів росту соціальних видатків в структурі ВВП.

Єдиними країнами, де існувала протилежна тенденція, були Греція, Португалія та Німеччина.

Якщо в перших двох державах це було пов'язано з вдосконаленням систем соціального захисту, то в Німеччині – зростанням безробіття та, як наслідок, необхідністю збільшення видатків на виплати допомоги з безробіття та проведення заходів щодо стимулювання зайнятості.

Таким чином, зростання видатків на соціальний захист не завжди супроводжується розширенням кількості та якості соціальних послуг, що надаються.

Це може бути пов'язано з ростом безробіття, що супроводжується фазою економічного спаду та необхідністю збільшення фінансування як програм допомоги безробітним, так і програм в області пенсійного забезпечення, сімейної медицини та іншими.

Країни з порівняльним економічним потенціалом мають порівняльні ж рівні соціальних видатків. Цей взаємозв'язок цікавий також ще тим, що в країнах Європейського союзу існують різні моделі соціального захисту (табл. 5).

Таблиця 5

Моделі соціального захисту в країнах Європейського союзу [1, с.51]

Категорія	Скандинавська модель	Англосаксонська (модель Беверіджа)	Континентальна (модель Бісмарка)	Південно-європейська модель (рудиментарна)
Країна	Данія, Швеція, Фінляндія	Великобританія, Ірландія	Німеччина, Австрія, Франція	Італія, Іспанія, Греція, Португалія
Основна відповідальність	Держава	Держава	Ринок праці	Сім'я та церков
Рівень перерозподілу доходів	Високий	Середній	Обмежений	Обмежений
Рівень перерозподіл соціальних послуг	Середній/високий	Середній/високий	Диференційований	Низький
Ступінь охопту соціальними послугами	Всі мешканці	Всі мешканці	Все зайняте населення	Переважно незаможні
Фінансування	Податки	Податки	Страхові внески	Страхові внески та інші джерела
Управління	Держава/профспілки	Держава	Страхові організації	Страхові організації

Між тим видатки, що приходяться на фінансування окремих соціальних програм, значно відрізняються по країнах (табл. 6).

Таблиця 6

Розподіл видатків в соціальних бюджетах країн ЄС в 2001 р. (у %) [7, с.63]

Країна	Медичне страхування та охорона здоров'я	Пенсійне страхування	Страхування по безробіттю	Сімейні допомоги	Допомоги з інвалідності	Житлові субсидії
Бельгія	22,9	40,2	11,3	8,5	8,5	-
Данія	19	37	10,8	12,7	11,8	2,4
Німеччина	27,1	40,6	7,1	10,1	7,5	0,6
Греція	23,9	49	5,5	7,4	6,1	3
Іспанія	28,3	44,9	12,5	2	7,6	1,2
Франція	26,8	41,9	7	9,3	5,6	3
Ірландія	38,4	24	10,6	12,4	4,8	3,3
Італія	22,8	61,8	2,1	3,5	6	-
Люксембург	24,3	40,1	2,4	15	13,9	0,3
Нідерланди	27,1	36,7	5,8	4	11,1	1,4
Австрія	25,8	45,9	5,2	10	8,5	0,3
Португалія	29,2	38,9	3,3	4,5	10,5	-
Фінляндія	22,4	34,2	11	12,5	13,8	1,5
Швеція	24,9	38,9	8	10,4	11,5	2,3
Великобританія	23,8	44,2	3,1	8,5	9,6	5,8
В середньому по ЄС	25,6	44	6,1	8,1	7,9	2,1

Різниця у розподілі видатків в соціальних бюджетах країн ЄС залежить, з одного боку, від кількості населення, що охоплене програмами соціального захисту, а з іншого – від кількості соціальних послуг, що надаються. Співвідношення між обсягами соціальних видатків таке, що як правило, в більшості країн ЄС значна доля (від однієї до 2/3 соціального бюджету) приходить на пенсійне страхування. На другому місці в структурі соціальних бюджетів європейських країн знаходяться видатки на медичне страхування, а в Ірландії ця стаття соціальних видатків перевищує навіть витрати на пенсійне забезпечення.

Висновки та перспективи подальших розробок. Задача більшості систем соціального захисту полягає в підтримці стабільності доходів людей, наданні рівного доступу до медичної допомоги і наданні необхідних соціальних послуг. Як організована система вона існує в багатьох країнах світу. В економічно розвинутих державах соціальний захист є найважливішою частиною національної економіки, витрати на яку сьогодні складають більш чверті валового внутрішнього продукту. Найбільш розвинуті системи соціального захисту мають країни Європейського союзу. Завдяки системам соціального захисту сучасні європейські економіки отримали назву соціально-орієнтованих. Перехідний стан системи соціального захисту України відкриває сприятливі можливості для використання досвіду формування, організації і функціонування систем соціального захисту в країнах Європейського союзу.

Література

1. Антропов В. В. Социальная защита в странах Европейского союза. История, организация, финансирование, проблемы / В. А. Антропов. – М.: Экономика, 2006. – 271 с.
2. Schmidt M. Sozialpolitik / M. Schmidt. – Opladen, 1988. – P. 118.
3. Alber J. Vom Armenhaus zum Wohlfahrtstaat. Frankfurt am Main / J. Alber. – New York, 1982. – P. 47.
4. Flora P. State, Economy and Society in Western Europe 1815 – 1975 / P. Flora. – A Data Handbook. Frankfurt, 1982. – P. 20.
5. Schmidt M. Sozialpolitik / M. Schmidt. – Opladen, 1980. – P. 137.
6. Eurostat Yearbook 2002. – Luxemburg, 2002. – P. 186.
7. Social Protection in Europe 2001. – Luxemburg, 2002. – P. 63.